

УДК 908(477.43/.44)«1918-1939»:014.3

Світлана Патрикей,

канд. іст. наук, провідний методист Рівненської обласної бібліотеки для молоді

Створення краєзнавчих бібліографічних покажчиків про історико-географічні регіони України у міжвоєнний період (1918–1939)

У статті проаналізовано стан бібліографічного забезпечення досліджень історико-географічних регіонів України у період між двома світовими війнами (1918–1939). Подається детальний опис бібліографічних видань, присвячених тому чи іншому історико-географічному регіону нашої країни.

К л ю ч о в і с л о в а: історико-географічний регіон, краєзнавчий рух, Кабінет виучування Поділля, бібліографічні видання, краєзнавча бібліографія.

У міжвоєнний період територія України була поділена між різними державами: Румунії належала Буковина, Чехословаччині – Закарпаття, Польщі – Західна Україна, Радянському Союзу – Наддніпрянська Україна. Це зумовило нерівномірний розвиток краєзнавчої бібліографії у різних регіонах України.

У 20-х роках ХХ ст. на території Радянської України розпочинається процес так званої «українізації», основною метою якого було культурне відродження нації, що істотно позначилося на розвитку літератури, мистецтва, культури і науки.

Внаслідок цієї політики відбувається інтенсивний розвиток масового краєзнавчого руху як в Україні загалом, так і в окремих її регіонах. Активну участь у краєзнавчій роботі беруть виші, наукові товариства та установи, громадські краєзнавчі формування – товариства, гуртки, комітети, бюро краєзнавства.

Особливо активно розвивався краєзнавчий рух на Поділлі. На початку 20-х років ХХ ст. на базі Вінницької філії Всенародної бібліотеки України було створено Кабінет виучування Поділля, співробітники якого за неповні 10 років існування цієї установи встигли підготувати низку ґрунтовних покажчиків про свій край.

Співробітники кабінету не обмежувалися своїм історико-географічним регіоном, а збирали літературу, присвячену й іншим теренам, таким як Волинь, Галичина, Буковина та ін. Крім того, вони займалися науково-експедиційною діяльністю та

науково-видавничою роботою. Кабінет своїми силами друкував «Інформаційний огляд дослідницько-краєзнавчої роботи на Поділлі», наукові монографії з історії, природи, культури Поділля. Тут активно пропагувалася ідея створення кабінетів виучування краю в усіх регіонах України.

Багато уваги узагальненню набутого Кабінетом практичного досвіду, розробленню пропозицій щодо організації краєзнавчої бібліографії в межах певного регіону приділяв директор Вінницької філії Всенародної бібліотеки України В. Д. Отамановський. Його напрацювання стали суттєвим внеском у теорію української краєзнавчої бібліографії [7].

Масштабність та глибина поставлених завдань, своєрідність напрямів діяльності філії дістала схвальну оцінку відомих українських бібліографознавців тих років.

Але в період сталінських репресій діяльність Вінницької філії бібліотеки та Кабінету виучування Поділля припиняється. Більшість співробітників цієї установи зазнала репресій у 30-х рр. Директор В. Д. Отамановський у 1929 р. був заарештований і притягнутий до відповідальності по справі Спілки визволення України. ВБУ визнала недоцільним подальше існування філії і запропонувала об'єднати її з Центральною округовою бібліотекою ім. К. А. Тімірязєва. Щоправда зазначалося, що округова бібліотека має продовжувати роботу філії в галузі краєзнавства та краєзнавчої бібліографії.

На жаль, з великої кількості ґрунтовних бібліографічних праць з краєзнавства Поділля, підготовлених співробітниками Кабінету, вдалося видати тільки дві – «Часописи Поділля (в межах УСРР)», яка містила інформацію про всі періодичні видання, що побачили світ у цьому краї з 1838 р. (час видання першої газети) до 1927 р. (10-річчя Жовтневої революції) та «Жовтнева революція на Поділлі. Матеріали до бібліографії (1917–1920 рр.)». Вже після ліквідації Кабінету Вінницька бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, створена на базі Вінницької філії ВБУ, у 1930 р. видала ґрунтовний покажчик «Геологія і гідрологія Поділля», підготовлений його співробітниками. Решта бібліографічних матеріалів, переважно гуманітарної тематики (з історії, літературознавства, освіти, культури, етнографії тощо), ретельно зібраних Кабінетом виучування Поділля, була вилучена радянськими органами і втрачена для науки.

Помітну роль у підготовці бібліографічних посібників, присвячених історико-географічним регіонам, зіграли бібліографічні товариства, створені в Одесі. Одеське бібліографічне товариство мало свій друкований орган «Известия Одесского библиографического общества», на сторінках якого регулярно публікувалися краєзнавчі списки літератури про Причорномор'я та Новоросійський край.

У 1925 р. в Одесі починає працювати нове бібліографічне товариство, яке видавало «Записки», де друкувалися бібліографічні покажчики не тільки про Одещину, а й Степову Україну. Але існувало воно недовго, в 1930 р. припинило свою діяльність у зв'язку із сталінськими репресіями.

Значний внесок у розвиток кримознавчої бібліографії у 20–30-ті рр. зробив В. В. Симоновський – відомий український бібліограф. Його перший історико-краєзнавчий галузевий бібліографічний покажчик «Бібліографія з кримського тютюництва і тютюнової промисловості» 1926 р. був надрукований у «Бюллетене Кримського центрального статистического управления». В. В. Симоновський зібрав також матеріал про кримознавчу літературу, видану у перші роки радянського періоду, і надрукував її список у ювілейній збірці «Весь Крим» (1926 р.). До цього списку через брак місця у збірнику ввійшли лише найзначніші праці і статті 1917–1926 рр. Їх кількість обмежили 720, серед них були видання російською і кримськотатарською мовами.

Згодом В. В. Симоновський підготував до друку

нове, доповнене, видання покажчика, в якому відображалася література за 1900–1926 рр. Цей довідник налічував 20 друкованих аркушів, містив 1828 назв робіт, у т. ч. й національними мовами (караїмська, кримськотатарська, кримчацька) [6].

Працюючи бібліотекарем у різних наукових закладах, В. В. Симоновський склав також покажчик місцевих видань «Перечень краеведческой литературы, выходящей в Крыму 1930–1931 гг.» (1931 р.), який зберігся лише у рукописному вигляді. Крім того, вчений ініціював створення в Криму бібліографічного товариства, яке б здійснювало всю краєзнавчу бібліографічну роботу на півострові, але передчасна смерть не дала змоги реалізувати задумане.

Почесне місце в бібліотечному краєзнавстві означеного періоду посідає краєзнавчий бібліографічний покажчик другого ступеня Ф. П. Максименка «Матеріали до краєзнавчої бібліографії на Україні», виданий у 1930 р. [4]. Укладаючи його, вчений прагнув допомогти бібліотекарєві, краєзнавцю, подаючи докладний реєстр бібліографічних праць, що стосувалися окремих місцевостей і регіонів України. У покажчику відображено бібліографічні праці за 1847–1929 рр., серед яких виокремлено бібліографічні покажчики, списки, огляди в журналах і газетах, монографічні видання.

Покажчик Ф. П. Максименка складається з 12-ти основних розділів. Кожний розділ присвячений певному краю. Видання має довідково-допоміжний апарат, складений дружиною бібліографа Н. В. Кравченковою. Він включає покажчик авторів, редакторів та рецензентів, предметів та географічних назв; реєстр місцевих періодичних видань, до яких є друковані покажчики; покажчик співвідношення дореволюційних губерній і сучасного адміністративно-територіального поділу УРСР та частини РРФСР; список розділів десятичної системи, що їх використано у посібнику.

«Матеріали до краєзнавчої бібліографії України» були найвищим досягненням української краєзнавчої бібліографії 1920-х рр. Незважаючи на те що в 30-х рр. це видання піддавалося гострій критиці, на сьогодні воно є класикою вітчизняної бібліографії [4].

Велике значення для краєзнавчої бібліографії Криму має бібліографічний покажчик другого ступеня «Бібліографія бібліографічних покажчиків літератури про Крим» виданий Є. Є. Гобш-

тейном у 1930 р. У посібнику вперше зроблена спроба звести воедино всі відомі до той час кримознавчі бібліографічні посібники, які містять анотації. У вступній частині бібліограф прослідкував динаміку досліджень Криму, яку він справедливо пов'язав із важливими періодами історії півострова [2].

Серед видатних бібліографознавців, які активно працювали на ниві краєзнавчої бібліографії у 20-ті роки ХХ ст., слід відзначити М. І. Ясинського. Зазначимо, що з 20-х років у радянському краєзнавстві панував термін «краєзнавча бібліографія», який стосувався союзних республік, у т. ч. України. У М. І. Ясинського на той час було своє (правильне) тлумачення таких понять, як «країнознавча», «краєзнавча» і «крайова» бібліографія.

Краєзнавчу бібліографію, на думку дослідника, слід розробляти не за адміністративними, а за природно-економічними районами. Вчений, зокрема, виділяв такі історико-географічні регіони України, як Волинь, Галичина, Донбас, Київщина, Поділля, Степова Україна і Крим. Він вважав, що потрібно досліджувати край всебічно, в цілому, і не тільки природу та економіку, а й побут людей, їхню мову тощо [17].

У 30-ті роки ХХ ст. почалося згортання бібліотечного краєзнавства як у Радянському Союзі загалом, так і в Україні зокрема. На вітчизняне краєзнавство негативно впливали, з одного боку, широкомасштабні репресії, які руйнували кращі краєзнавчі традиції, з другого – багаторазові зміни адміністративно-територіального поділу України.

Але головною причиною, що призвела до занепаду бібліотечного краєзнавства в Україні, було проголошення його «буржуазною псевдонаукою». У 30-х рр. багато краєзнавців зазнали репресій, великий масив цінних краєзнавчих видань вилучили з обігу.

Крім того, в цей період у зв'язку з неодноразовими змінами адміністративно-територіального поділу України бібліотеки почали дещо формально підходити до визначення меж свого краю, орієнтуючись лише на нові кордони своїх територій. Тому видання КБП, присвячених історико-географічним регіонам, було припинено.

У роки сталінських репресій всі роботи зі створення бібліографічної інформації про історико-географічні регіони на території підрадянської України фактично були «заморожені», а діяльність у цьому напрямі розглядалась владою

як прояв українського буржуазного націоналізму.

По-іншому краєзнавча бібліографія розвивалася у 20–30-х роках ХХ ст. на Західній Україні, яка входила до складу Польщі. Наприклад, на території Західної Волині вагомий внесок у її розвиток зробили польські бібліографи, вчені та громадські діячі.

У 1936 р. у Луцьку було створено Польське краєзнавче товариство. У 1939 р. на сторінках журналу «Ziemia Wołyńska», що був офіційним органом Волинського округу Польського краєзнавчого товариства [5], побачила світ одна з перших теоретичних праць, присвячена проблемам волинської бібліографії. Автор статті М. Данілевічова вважала, що розвиток досліджень Волині гальмується відсутністю бібліографічних праць, які б підсумовували все написане про Волинь, і запропонувала налагодити облік інформації у двох напрямках: ретроспективному та поточному.

У статті порушено багато важливих методичних проблем створення універсальної бібліографії Волині, зокрема: питання про джерела розшуку інформації, територіальні рамки відбору матеріалу, доцільність включення популярних робіт, розмежування понять «краєзнавча література» та «місцеві видання» та ін. М. Данілевічова запропонувала оригінальне вирішення цих складних методичних проблем, які не втратили своєї актуальності і до цього часу [5].

У 30-ті рр. робилися серйозні спроби щодо повного обліку інформації про Волинь. Протягом 1930–1939 рр. у Рівному виходило продовжуване видання «Rocznik Wołyński» [16]. Його головним редактором був Я. Гоффман, який на сторінках видання розміщував різноманітні бібліографічні матеріали. Найвизначніший із них – «Бібліографія Волині», яка друкувалася польською мовою, починаючи з другого (1931 р.) до восьмого (1939 р.) тому [9–14].

Хронологічні межі першого випуску були ширшими від інших, сюди включалися деякі видання 1914-го і 1916 р. Серед відображених праць переважають статті та рецензії з серіальних видань, головним чином, продовжуваних збірників та праць наукових установ.

За місцем видання більшість відібраних праць було видано у Польщі (Варшаві, Кракові, Лодзі, Гданську), а також в українських містах (Львові, Луцьку, Рівному, Сарнах).

У третьому томі «Рочніка Волинського» Я. Гоф-

фман повідомляє про чеську і німецьку літературу про Волинь, яка була виявлена за допомогою праці професора Вроцлавського університету Е. Ганіша «Нова література про польську Волинь».

У 20–30-ті рр. у Галичині із зростанням національної свідомості українського населення підвищувався інтерес до вивчення своєї історії, культури, мови, вироблялися комплексні підходи до організації туризму, краєзнавчих досліджень. Українські фахівці різного профілю досить успішно працюють над географічними, історичними, фольклорно-етнографічними дослідженнями, докладають чимало зусиль для збереження та популяризації пам'яток старовини. Ці процеси супроводжуються появою численних публікацій краєзнавчих матеріалів у багатьох українських періодичних виданнях та виходом у світ, поряд з науковими, певної кількості науково-популярних книг, брошур, туристичних путівників. Тобто відбувається становлення краєзнавства як науки [1].

Розвиток краєзнавчого руху в Галичині у міжвоєнний період багато дослідників пов'язують з діяльністю краєзнавчо-туристичного товариства «Плай», яке утворилося у Львові в жовтні 1924 р. 1935 р. товариство «Плай» спільно з Є.-Ю. Пеленським видало тематичний покажчик «Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині й Закарпаття: українські книжки за 1900–1935 рік», який є цінним джерелом для виявлення вітчизняних краєзнавчих видань періоду, що досліджується.

Покажчик Є.-Ю. Пеленського складається з трьох розділів, які поділені на дрібніші рубрики. Укладач включив сюди наукові і науково-популярні видання українських дослідників, письменників та мандрівників. Це публікації з питань географії, історико-краєзнавчі та народознавчі дослідження, описи мандрівок, які деколи виходять за окреслені назвою покажчика географічні рамки. Найбільше в БП є описів мандрівок, менше історико-географічних праць про окремі місцевості, туристичних провідників (усього два), публікацій з теорії краєзнавства і туристики. Усього в бібліографії подано 157 одиниць видань [8].

До покажчика включені видання російською, польською, німецькою, чеською та українською мовами. Він має досить складну, але чітку структуру. Бібліографічні описи своєрідні, складені за тодішньою традицією. У них іноді пропущено ок-

ремі елементи, однак усе це не знижує інформативної цінності посібника.

Значний внесок у розвиток бібліографії Галичини зробив відомий бібліограф, видавець, громадський діяч І. Т. Калинович (1884–1927). Його зусилля були спрямовані, насамперед, на створення бібліографічних покажчиків місцевих видань. Так, «Бібліографія Прикарпатської України за 1727–1923 р.» (мала понад 600 аркушів) і «Бібліографія ХІХ ст. за період від 1804 по 1900 рік» (подавала відомості про літературу Галицького краю, розміщену на 1157 бібліографічних картках) свідчили про широку ерудицію автора, а також масштаби пошуків науковців із дослідження Галичини та Буковини. Проте ці ґрунтовні бібліографічні покажчики залишились у рукописах (понад 400 тис. карток).

Великий обсяг краєзнавчої інформації про історичні та етнографічні регіони України містять праці, підготовлені галицькими дослідниками. Сюди варто віднести, виданий «Просвітою», етнографічний збірник І. Брика «Просвіта» – «Гуцульщині» (1936), праці І. Крип'якевича «З історії Гуцульщини» (1929), В. Волицького «Холмщина і Підляшшя в часі визвольних воєн Хмельницького» (1923), Ф. Коковського «Східними межами Лемківщини» (1936), Ю. Тарновича «Ілюстрована історія Лемківщини» (1936) та «Історичні пам'ятки в Західних Карпатах» (1937).

Отже, у зв'язку з тим, що територія України протягом 20–30-х років ХХ ст. належала різним державам, розвиток системи краєзнавчих бібліографічних посібників про великі історико-географічні регіони України був неоднорідний.

30-ті роки ХХ ст. на території Радянської України характеризуються згортанням краєзнавчої бібліографії внаслідок сталінських репресій. Тут у цей період були створені лише поодинокі покажчики, присвячені історії, природі, культурі окремих історико-географічних регіонів. Їх підготовкою займалися навчальні заклади, наукові товариства та установи, громадські краєзнавчі формування – товариства, гуртки, комітети, бюро краєзнавства. Водночас на території Західної України, яка належала Польщі, активно розвивалася краєзнавча бібліографія завдяки польським бібліографам, вченим та громадським діячам.

Список використаних джерел

1. Блажкевич А. Л. Краєзнавча бібліографія Галичини : становлення та розвиток (ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) :

дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / А. Л. Блажкевич ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2003. – 204 с.

2. *Гопштейн Е. Е.* Библиография библиографических указателей литературы о Крыме / Е. Е. Гопштейн ; О-во по изучению Крыма. – Симферополь, 1930. – 15 с.

3. *Данилевский В. В.* Библиография по истории Крыма и его водоснабжения в древний период / В. В. Данилевский. – К., 1931. – 28 с.

4. *Максименко Ф. П.* Матеріали до краєзнавчої бібліографії України 1847–1929 : список бібліографічних праць, що стосуються окремих місцевостей УСРР, Бессарабії, Дону й Криму / Ф. П. Максименко, Укр. наук. ін-т книгознавства. – К., 1930. – 262 с.

5. *Мілясевич І. В.* Бібліографічна діяльність редакцій періодичних видань Волинської губернії ХІХ – початку ХХ століття (за матеріалами релігійних часописів / І. В. Мілясевич // Збірник праць науково-дослідного центру періодики / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. – Л., 2007. – Вип. 15. – С. 106–116.

6. *Назарчук Т. Б.* Розвиток історичної бібліографії Криму / Т. Б. Назарчук // Бібл. вісн. – 2007. – № 2. – С. 26–28.

7. *Отамановський В. Д.* Про потребу утворення кабінетів виучування території у культурно-економічних осередках УСРР міжокругового (краєвого) значення / В. Д. Отамановський // Вісті ВУАН. – 1929. – № 7/8. – С. 31.

8. *Пеленський Є.-Ю.* Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття : українські книжки за 1900 – 1935 рр. : бібліогр. покажч. – Л., 1935.

9. *Rocznik Wołyński.* – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1931. – Т. 2. – 548 s.

10. *Rocznik Wołyński.* – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1934. – Т. 3. – 648 s.

11. *Rocznik Wołyński.* – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1935. – Т. 4. – 348 s.

12. *Rocznik Wołyński.* – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1937. – Т. 5–6. – 522 s.

13. *Rocznik Wołyński.* – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1938. – Т. 7. – 438 s.

14. *Rocznik Wołyński.* – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1939. – Т. 8. – 476 s.

15. *Часописи Поділля : історично-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776–1916) / В. Отамановський, М. Білінський, Н. Співачевська, І. Кревецький.* – Вінниця, 1928. – 37 с.

16. *Швецова-Водка Г. М.* Бібліографічні праці Якуба Гоффмана на сторінках «Рочніка Волинського» 1931–1939 рр. / Г. Швецова-Водка, М. Гулюк // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 11. – С. 27–28.

17. *Ясинський М. І.* Бібліотеки й архіви України в їх краєзнавчій роботі по збиранню краєзнавчих друкованих матеріалів / М. І. Ясинський // Бібл. журн. – 1925. – № 6/7. – С. 18–20.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2014

UDC 908(477.43/.44)«1918-1939»:014.3

Svitlana Patrykei,

Ph. D., leading methodist, Rivne Regional Library for Youth

CREATION OF LOCAL HISTORY BIBLIOGRAPHIES OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL REGIONS OF UKRAINE IN THE INTERWAR PERIOD (1918 – 1939)

The article analyzes the bibliography to research historical and geographical regions of Ukraine in the period between the two world wars (1918–1939). A detailed description of each bibliographic edition dedicated to a particular historical and geographical region of Ukraine.

К е у о р д с: historical and geographical region, Volhynia, Podolia, Black Sea, Galicia, bibliographies, regional bibliography.

УДК 908(477.43/.44)«1918-1939»:014.3

Светлана Патрикей,

канд. ист. наук, ведущий методист Ривненской областной библиотеки для молодежи

СОЗДАНИЕ КРАЕВЕДЧЕСКИХ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ УКАЗАТЕЛЕЙ ОБ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ РЕГИОНАХ УКРАИНЫ В ПЕРИОД МЕЖДУ ВОЙНАМИ (1918–1939)

В статье анализируется состояние библиографического обеспечения исследований историко-географических регионов Украины в период между двумя мировыми войнами (1918–1939). Подается детальное описание библиографических изданий, посвященных тому или иному историко-географическому региону нашей страны.

К л ю ч е в ы е с л о в а: историко-географический регион, краеведческое движение, Кабинет выучивания Подолья, библиографические издания, краеведческая библиография.